

MUAMMOLI O'QITISH TEXNOLOGIYASI O'QUVCHILARDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI MEXANIZM SIFATIDA

Lutfullaeva Nigora

Xalqaro Nordik universiteti

Psixologiya va maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, p. f.n.

Muammoli o'qitish texnologiyasining asosiy maqsadi bilim oluvchilarning mustaqilligi va faolligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirilgan bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishini kuchaytirishdan iborat. Pedagogik-psixologik adabiyotlarda muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari haqida gap borganda, uni ta'lim metodi, prinsipi yoki alohida tizim deb hisoblash holatlari uchraydi. Muammoli ta'limni qanday nomlashdan qat'iy nazar, uning asosiy xususiyati – bilim oluvchining aqliy faolligini oshirish, mustaqil ijodiy izlanish, o'zi uchun yangi bilim, ko'nikma va malakalarni kashf etishdan iborat. Muammoli o'qitishning o'qituvchi shunday tashkil etadiki, bunda talabalar notanish bilimni o'zlashtirishi uchun nima qilish kerakligi haqida mulohaza yuritadi va o'ziga bir necha savollar bilan mu-rojaat etadi. Masalan, dastlab u “Muammoni hal etish va u bilan bog'liq bilimni o'zlashtirish uchun nima qilishi kerak?”, “Masala echimining tamoyili qanday?” kabi savollarga javob topishga urinadi. Muammoli o'qitishning maqsadi: faol bilish jarayoniga undash bo'lsa, vazifalari:

- o'quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga o'rgatish;
- ijodiy, mantiqiy fikrni rivojlantirish;
- o'zlashtirish jarayonini faol bo'lishini ta'minlash;
- muammolarning echimini topish malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Ta'lim jarayoni tashkil etilgandan bilim egallashning bir qancha bir-biriga bog'liq bo'lgan bosqichlari mavjud bo'lib, tayyor bilimlarni o'quvchilar ongiga etkazish, xotiralash, xotirada saqlash, qayta xotiralash, so'zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlar bilish, tushunish darajasini ifodalaydi. Bu darajalarda bilim oluvchidan ijodiy yondashuv talab etilmaydi. O'zlashtirishning keyingi darajalarida olgan bilimlarini amalda tatbiq etishi, ma'lum natijalarni qo'lga kiritishi, to'ldirishi, boyitishi, o'zgartirishi, o'zining mustaqil nuqtai nazariga ega bo'lishi talab etiladi. Bu o'zlashtirish darajalari uchun muammoli yondashuv zarur. O'quv jarayonini muammoli tarzda tashkil etish auditoriyaga o'ziga xos psixologik jihatdan yondashuvni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi va tahsil oluvchilar o'rtasida hech qanday psixologik to'siq bo'lmasligi, iliq psixologik muhit yaratilishi lozim. So'ngra bugungi mashg'ulotni samarali o'tkazish qoidasi qabul qilinadi. Ushbu jarayon auditoriyadagi barcha tahsil oluvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi. O'qituvchi bugungi mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun o'quvchilar qanday qoidalarga amal qilishi lozimligini auditoriyadan so'raydi. Mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi qoidalarga amal qilinishi tavsiya etiladi: gapni bo'lmaslik; bir-birini eshita bilish; bir-birini tinglay olish ko'nikmasi; navbat bilan gapirish ko'nikmasi: qo'l ko'tarish qoidasiga amal qilish; sabr-toqatli bo'lish, o'zaro hurmat. Darsni muammoli tarzda tashkil etish uchun birinchi galda talaba

bahs-munozara yuritishga, fikrlarini erkin bayon etishga, tanqidiy munosabat bildirishga tayyor bo'lishi lozim. Buning uchun qo'yiladigan muammolarga bog'liq bo'lgan tushunchalar yuzaga chiqariladi. So'ngra muammoga aniqlik kiritilib, ma'lum xulosalar chiqariladi. Bu jarayon fikr-mulohazalarda ifodalanadi. Muammoni hal etish bosqichida talabalarning faol ishtirokini ta'minlash maqsadida bu jarayonni shartli ravishda quyidagi uch bosqichga ajratish mumkin:

- aniqlash bosqichi;
- anglash bosqichi;
- fikrlash bosqichi.

Birinchi, aniqlash bosqichida talabalarda mavjud bo'lgan tushunchalar aniqlab olinadi va ularning diqqati muammoga jalb qilinadi. Aniqlash bosqichini tashkil etish uchun quyidagi savollardan unumli foydalanish mumkin:

- ✓ Bu haqda qanday ma'lumotlarga egasiz?
- ✓ Bu xususda nimani bilishni xohlaysiz?
- ✓ Nima uchun bu muhim?...

Ikkinchi, anglash bosqichida asosiy maqsad o'qish jarayonining di-namikasini ta'minlash, yangi o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirishdan iborat. Bunda qo'yilgan muammoni mohiyatini anglab etish va hal etish nazarda tutiladi. Ushbu bosqichda ta'limning turli faol usullaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Jumladan, mikroguruhlar tuzish, munozara tashkil etish va quyidagi tartibda savollar qo'yish mumkin:

- ✓ Siz uchun yangi ma'lumotlar bormi?
- ✓ Ushbu masala yuzasidan sizning fikringiz qanday?
- ✓ Sizda qaysi jihat eng katta taassurot qoldirdi?
- ✓ Buning ahamiyati nimada deb o'ylaysiz?
- ✓ Qanday natija beradi deb o'ylaysiz?

Uchinchi, fikrlash bosqichida muammoning echimi chiqarilib, fikr-mulohazalar bildiriladi. O'quvchilarni fikrlashga jalb etish uchun ularga quyidagi savollar bilan murojaat qilish samarali sanaladi:

- ✓ Bu haqda qanday o'ylaysiz?
- ✓ Qanday yangi fikrlar keldi?
- ✓ Fikringizni asoslay olasizmi?

Ushbu savollarga javob berish mobaynida talabalar yangi tushunchalarni bayon etishga harakat qilishlari zarur. Hosil bo'layotgan fikrlarning moslashuvchan, rang-barang bo'lishiga e'tibor qaratish lozim. Ta'lim jarayoniga o'ziga xos psixologik jihatdan yondashuv o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z fikrini erkin bayon etishga undaydi. Shu bilan birga qo'yiladigan muammoni ijodiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Bunda quyidagi faol usullardan foydalanish mumkin. Muammoli o'qitish samaradorligi o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatiga bog'liq. Muammoli o'qitish o'quvchilarning ilmiy-izlanuvchanlik qobiliyatini shakllantiradi, ularning bilim olish faolligini oshiradi. Muammoli o'qitish bu ta'lim berishning shunday metodiki, bunda real ijodiy jarayon modellashtiriladi. Boshqacha aytganda, muammoli vaziyat yaratilib, o'quvchilarning muammoni echish borasidagi izlanishlari boshqariladi. O'quvchilar

yangi bilimlarni o'qituvchilar yordamida o'zlashtiradilar. Buning uchun ikki omil muhim hisoblanadi:

1. Ma'lum o'quv materialini bilishga ehtiyojning yuzaga kelishi;
2. Ma'lum masalalarni bajarish uchun zarur bo'lgan umumlashgan yangi bilimlarni egallash.

Albatta, muammoli o'qitish metodidan foydalangan holda darsni tash-kil etish o'quv materialini o'rganish ketma-ketligi va tahlil etishga o'ziga xos yondashuvni taqozo etadi. O'qituvchi savollarni o'quv muammosi sifatida qo'yadi. Savollar zamirida ma'lum muammoni aks ettiruvchi ta'limiy masala yotadi. O'qituvchi muammoli savollar qo'yib, o'quvchilarning muhokamada faol ishtirok etishini ta'minlaydi. O'quvchilarning muammoni echish jarayonida qatnashish imkoniga qarab, muammoli o'qitishni turli darajada tashkil etishi mumkin.

Birinchi bosqich. O'qituvchi muammoni to'liq yoritadi va uning echimini topib beradi; qarshi savollar yordamida o'quvchilarni fikrlashga majbur etadi.

Ikkinchi bosqich. O'qituvchi muammoni qo'yib, uning mazmunini ifodalaydi. Keyin o'quvchilarni muammo echimini mustaqil izlashga yo'naltiradi.

Uchinchi bosqich. O'qituvchi muammoni bayon etmaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi, o'quvchilar mustaqil fikrlab, muammoli vaziyatdan chiqish yo'lini topadilar.

To'rtinchi bosqich. Bunda o'qituvchi izlanish sohasini belgilaydi, xolos, muammoga "yaqinlashib boradi", lekin uning mazmuni va echimini ko'rsatmaydi. O'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltiradi.

Muammoni hal etish jarayonida o'quvchilar ma'lumotlarni qayta ishlabgina qolmaydi, balki ularni o'zlashtiradi va o'zi uchun yangi bilimlarni kashf etadi. Muammoli o'qitishning asosiy mohiyati va afzalligi shundaki, o'qituvchi ta'lim usullari (muammoli savollar qo'yish, farazlarni ilgari surish va ularni tasdiqlash yoki rad etish, o'quvchilarga "yordam so'rab" murojaat etish va boshqalar) orqali ularni ijodiy fikrlashga va munozaraga chorlaydi. Muammoli o'qitish o'quvchilarning nafaqat auditoriya-sinfdagi, balki sinf-auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishini faollashtiradi. U quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- muammoli vaziyatni keltirib chiqarish;
- vaziyatni kuzatish va tavsiflash;
- vaziyatni tahlil qilish uchun ma'lumotlar to'plash, muammoni echish usullarini aniqlash va uni amalda qo'llash;
- mavjud bo'lgan ma'lumotlar asosida muammo echimini topish;
- muammo echimini tavsiflash va unga har tomonlama baho berish.

Muammoli vaziyat yaratish va uning echimini topishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

- *Mavzuni muammoli bayon etish.* Ta'lim jarayonida o'qituvchi muammoli vaziyatni yaratib, uning oxirgi echimini topib beradi.
- *Namunaviy muammoli vaziyat echimini mustaqil topish.* Bunda yuqorida ta'kidlagan shart-sharoit saqlanib qolinadi, ammo o'qituvchi o'quvchilardan avval berilgan muammoli vaziyat echimiga qarab, namunaviy muammoli vaziyat echimini topishni talab etadi. Bunday mashg'ulotlar orqali o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni echishning maqbul usullari o'rgatiladi.

- *Ko'p variantli muammoni taklif etish va uni echishda etishmayot-gan bilimlarni aniqlab, muammo echimini izlash va topish.* Bunday o'quvchilar mustaqil faoliyatga yo'naltiriladi. Ular olgan bilimlarni umumlashtirib, o'z tajribasidan foydalangan holda muammoning o'ziga xos echimini topish yo'llarini izlaydi.

- *Kombinasiyalashgan muammoli o'qitish – muammoli natijaga imkon beradigan bir nechta kichik muammolarga bo'lish.* Bunda savol-javob orqali muammoning maqbul echimi topiladi. Kombinasiyalashgan muammoli mashg'ulotda o'quv materiali o'qituvchi bilan hamkorlikda o'rganiladi. Ma'ruza muammoli bayon etiladi. Keyingi muammolarni echishda o'quvchilar mustaqil faoliyat ko'rsatadi.

- *Tadqiqot xarakteridagi muammoli o'qitish.* Bunda ta'lim berish ixtisoslikka yo'naltirilib, o'quvchilar ga ishlab chiqarish muammolarini o'z ichiga olgan vazifalar tartib bilan beriladi, o'quvchilar esa muammoni o'rganib, maxsus fanlardan egallagan bilimlari va kasbiy-ijodiy mahoratiga tayangan holda muammo echimini mustaqil topishadi. O'quvchilarni mustaqil ishga tayyorlashning muhim shartlardan biri kun tartibini optimallashtirishdir. Kuzatish natijalari ko'rsatadiki, o'quvchilarni mustaqil ishga yo'naltirishda ancha-muncha qiyinchiliklarga duch kelinadi. Chunki o'quvchilarning asosiy vaqti mashg'ulotlarga qatnashish va ularga tayyorlanish uchun sarflanadi. Muammoli topshiriqlarni bajarish esa ular uchun ikkinchi darajali masala hisoblanadi. Holbuki, muammoli mustaqil ish talabalarning ijodiy qobiliyatini, amaliy-kasbiy malakasini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. An'anaviy o'qitishda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan berilgan tayyor bilimlarni o'zlashtirar edilar. Muammoli o'qitish jarayonida esa ular amaliy faoliyat orqali ijodiy fikrlashga o'rgatiladi. Muammoli o'qitishda talabalar nafaqat topshiriqlarni mustaqil bajarish mahoratini egallaydi, balki yangi fikr va g'oyalarni ilgari suradi, ishlab chiqarishda qo'llanilayotgan texnologik jarayonlarni ijodiy o'rganadi. SHuni alohida ta'kidlash joizki, o'quvchilarning mustaqil ishi – muammoli vaziyat echimini topish o'qitish usullariga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi.